

De kerk van Gilze verbrand en herrezen

1584—1617

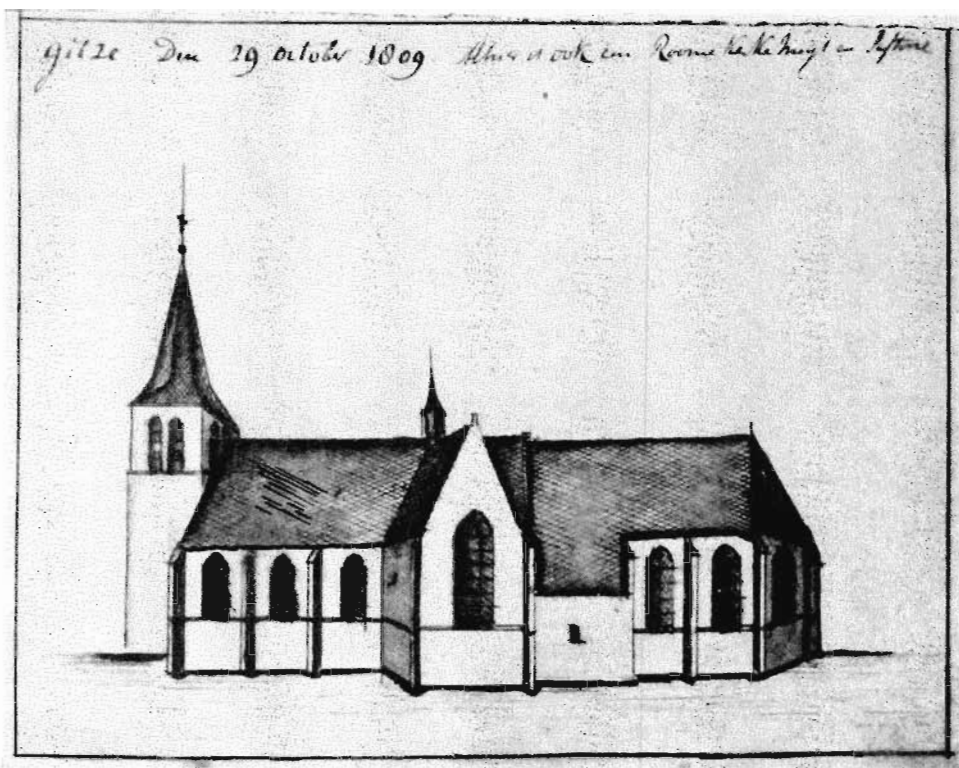
door

C. TH. LOHMANN

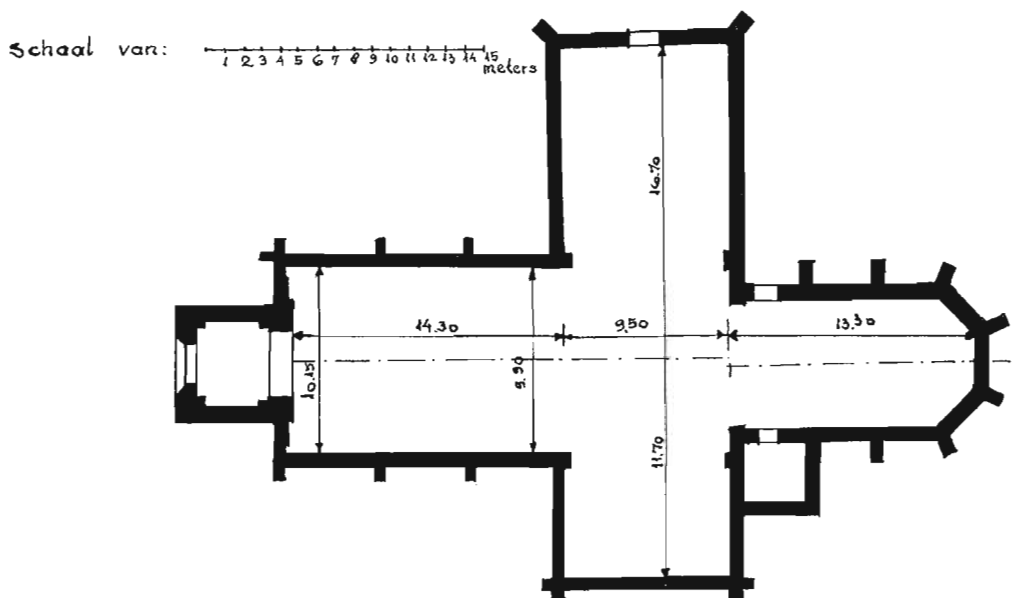
Het platteland van West Brabant met het aangrenzende Kempenland is gedurende de tachtigjarige oorlog, vooral in de laatste decennia van de zestiende eeuw, op ontstellende wijze geteisterd door afpersingen, plunderingen en verwoestingen. Gehele dorpen werden in de as gelegd en ook tal van kerken werden een prooi der vlammen. Het heeft in menig geval jaren geduurd, voordat de verwoeste gebouwen konden worden hersteld. Niet alleen voortdurende onrust en bittere armoede waren daarvan de oorzaak, maar ook langdurige geschillen tussen de parochianen en de tiendheffers, die volgens het kerkelijk recht tot instandhouding van het kerkgebouw verplicht waren. Aan de archiefstukken die over de gevoerde processen zijn bewaard, kunnen vele gegevens voor de kerkelijke geschiedenis van deze tijd worden ontleend.

In het voorjaar van 1584 had de hertog van Parma de Zuidelijke Nederlanden voor het grootste gedeelte teruggebracht onder het gezag van de Spaanse koning. Hij maakte zich op voor het beleg van Antwerpen, het laatste grote bolwerk van de rebellen in het Zuiden. Nog in enkele plaatsen wisten deze zich te handhaven en vandaar ondernamen zij „raids” in het omliggende gebied om zich van het nodige te voorzien en de ravitaillering van de tegenpartij te belemmeren.

Zo overvielen soldaten uit Herentals, Vilvoorde en Wouw en andere vijanden op 23 Mei 1584 midden in de nacht het dorp Gilze, roofden het vee en ander roerend goed en staken de kerk, de hoeven en huizen in brand. Niet lang daarna werd het ongelukkige

Tekening van de kerk van Gilze in het Schetsenboek van Hendrik Verhees.
 Provinciaal Archief Minderbroeders Capucijnen
 's-Hertogenbosch. Hs. nr. 64.

Plattegrond van de kerk te Gilze in 1617. Reconstructie-tekening naar de plattegrond
 in: J. Kalf, De monumenten in de voormalige Baronie van Breda. p. 235.
 Het trappenhuis naast de toren is niet getekend. De noorder
 kruisarm was verder uitgebouwd dan de zuider arm.

dorp opnieuw zwaar getroffen. Wat de bewoners nog hadden kunnen redden, werd door ruiters uit Antwerpen en Bergen op Zoom geroofd en verscheidene boeren werden bij deze plundering vermoord.

Tot overmaat van ramp werden de oorlogslasten waaronder Gilze gebukt ging, juist in deze tijd nog verzwaaard. Behalve de vaste contributie die de gemeente moest betalen aan de steden Breda en Lier, sinds enkele jaren weer in Spaanse handen, werden de inwoners belast met grote leverantiën van hooi en haver voor de ruitery van Parma in de Antwerpse Kempen. Bovendien moesten zij regelmatig wagensdiensten verrichten voor het vervoer van levensmiddelen en munitie naar het Spaanse legerkamp bij Antwerpen. Ten einde raad richtten borgemeesters, schepenen en gezwoeren van het uitgeputte dorp in het voorjaar van 1585 een verzoekschrift tot Parma, waarin zij hun hoogst beklagenswaardige toestand uiteenzetten en smeekten om verlichting. Het beleg van Antwerpen stelde echter zijn eisen en de landvoogd kon de arme ingezetenen van Gilze slechts weinig tegemoetkomen ¹⁾.

Het spreekt vanzelf, dat onder deze omstandigheden de herbouw van het verwoeste dorp zich slechts langzaam voltrok. Vele ingezetenen zullen trouwens hun woonplaats verlaten hebben, niet alleen omdat hun huizen verbrand waren, maar ook om de zware lasten te ontgaan. Tekenend in dit verband is het bericht, dat in het jaar 1586 verscheidene kinderen uit Gilze in Breda werden gedoopt ²⁾.

De opbouw van de kerk ging zeker de draagkracht van de parochianen te boven. Zij behoefden echter niet alleen de kosten hiervan te dragen, daartoe waren evenzeer de geestelijke tiendheffers verplicht, die ook de benodigdheden voor de eredienst en het onderhoud van de pastoor gedeeltelijk moesten bekostigen. De tienden van Gilze waren van oudsher in het bezit van de hoogadellijke Rijksabdij te Thorn, die bij haar stichting met de „villa Gillesa cum appendiciis” was begiftigd. De tienden van Molenschot, de hoeve Kerkeland en enige „appendicia”, alsmede de z.g. kleine tiende kwamen echter toe aan de pastoor, zoals geregeld

was in een accord, dat in 1299 met de Abdis en het Convent van Thorn was gesloten. Bij de oprichting van het bisdom 's-Hertogenbosch werden deze tienden krachtens de pauselijke bul van 11 Maart 1561 aan de parochie van Gilze (dat bij het bisdom Antwerpen werd ingedeeld) ontnomen en toegewezen aan de Gegradeerde Kanunniken van het kathedraal kapittel in Den Bosch, aan wie de verplichting werd opgelegd aan de pastoor van Gilze jaarlijks twintig mud rogge uit te keren. Dit besluit betekende uiteraard een gevoelige aderlating voor het pastoreel beneficium en verzet er tegen bleef dan ook niet uit ³).

In 1588 klaagden „schout, schepenen, kerkmeesters, heiligegeestmeesters met de bedezetters en gemene ingezetenen” van het dorp Gilze, dat de oude moederkerk van Gilze, die vroeger zo rijkelijk gedoteerd was, tegen alle recht, reden en billijkheid in door de kanunniken van Den Bosch van haar inkomsten was beroofd. Hun pastoor Nicolaas Pieck, „een ingeboren van goede, eerlijke en catholijcke en welgestade ouders geprocreëert” had tien jaar als kapelaan en twintig jaar als pastoor op loffelijke wijze de parochie gediend en alle beproevingen van roverij en verwoesting met zijn kudde ondergaan. Zijn eigen huis was tot tweemaal toe verbrand en meermalen had hij grote schade geleden. Door de rampspoedige tijd ook van andere reuuen grotendeels verstoken, kon de pastoor niet meer in zijn levensonderhoud voorzien. De parochianen, die vreesden dat hij hen zou verlaten, smeekten de bisschop te bewerken, dat de incorporatie van de tienden bij het kapittel ongedaan gemaakt zou worden of tenminste de „portio” van de pastoor zodanig vergroot, dat hij zich daarvan met een kapelaan behoorlijk zou kunnen onderhouden.

Aan de in Rome vastgestelde dotatie van het kapittel kon natuurlijk niet worden getornd. Wel trachtte de bisschop de kanunniken tot een grotere uitkering aan de pastoor te bewegen, maar zijn poging bleef zonder resultaat ⁴).

Pastoor Pieck overleed in 1605, zonder dat hij het herstel van zijn kerk had mogen beleuen. Twintig jaar lang moesten hij en zijn parochianen zich behelpen met een uitgebrande kerk, waarvan

alleen de muren nog overeind stonden. Blootgesteld aan koude, regen en wind, zonder kerkmeubelen of liturgische gewaden, waren zij nauwelijks in staat hun godsdienstplichten te vervullen. Dit verdroef de Gilzenaren te meer, toen zij zagen, hoe elders de verwoeste kerken werden herbouwd. Van hoger hand werden zij reeds van nalatigheid beticht en de bisschop vermaande hen ernstig de wederopbouw van hun bedehuis ter hand te nemen ⁵⁾.

De financiering van dit grote werk was echter een netelig probleem. De eigenaars van de tienden waren, zoals hierboven reeds is opgemerkt, verplicht het onderhoud en herstel van de kerk althans gedeeltelijk te bekostigen. Over het aandeel dat zij moesten bijdragen, bestond echter geen eenstemmigheid. De regelingen die hiervoor golden, verschilden van plaats tot plaats. Het schip van de kerk was in ieder geval voor rekening van de tiendheffer, maar bij ernstige schade ten gevolge van grote rampen gingen diens verplichtingen zeker verder. Wanneer, zoals in Gilze, niet alle tienden in dezelfde hand waren, moest ieders aandeel in de bijdrage worden bepaald ⁶⁾. Daarbij kwam dat de opbrengst van de tienden door de oorlogstoestand was verminderd en er meer dan één kerk te herstellen was. De kanunniken van Den Bosch klaagden, dat hun tienden voor de helft door de Staten ten behoeve van Prins Maurits waren geconfiskeerd en dat zij het overige dringend nodig hadden voor hun eigen onderhoud ⁷⁾. De dorpsbesturen hadden krachtens een consent van de Raad van State de tienden, zijnde geestelijke goederen, tweemaal zo zwaar als de overige onroerende goederen belast. Prins Maurits moest zelfs in 1602 als beschermer van het Stift van Thorn de regenten van Etten, Gilze en andere dorpen in de Baronie van Breda gelasten zich van dergelijke heffingen te onthouden ⁸⁾.

Men kan zich voorstellen hoe moeilijk het was onder deze omstandigheden met de tiendheffers tot overeenstemming te geraken. De Abdis van Thorn, Josina gravin van der Marck, op wie de Gilzenaren herhaaldelijk een beroep deden, stelde wel een subsidie in het vooruitzicht, maar bij haar dood in 1604 had men in Gilze nog niets ontvangen. Het kerk- en dorpsbestuur wilde echter

in ieder geval met het herstel van de kerk beginnen en, vertrouwend op een toezegging door de erfgenamen van de abdis gedaan, maakte men in 1605 inderdaad een aanvang met de opbouw van het schip; voor 1216 Rijns gulden werd het werk aanbesteed. Om het benodigde geld in handen te krijgen moesten de regenten echter beslag laten leggen op de gelden van de abdis bij de rentmeester te Breda en bij de pachters van de tienden.

Wars van langer talmen hadden de parochianen intussen „uit goeden ijver ende devotiën” op eigen kosten de toren laten opbouwen, ofschoon zij zich daartoe niet verplicht achtten. Dit was de gemeente op 1150 Rijns gulden komen te staan ⁹⁾. Men besloot bovendien het geschil met de tiendheffers langs gerechtelijke weg tot een oplossing te brengen. De gemeente van Gilze daagde de Abdis van Thorn en de Gegradueerde Kanunniken van 's-Hertogenbosch voor de Raad van Brabant in Brussel en eiste, dat de beide tiendheffers ieder naar rato van de tienden die hun in Gilze toekwamen, zouden betalen de reeds gemaakte en nog te maken kosten van de opbouw en het onderhoud van de kerk met de toren; dat zij die zouden dekken met een hard dak, voorzien van glas in de vensters, van een brand- of tiendeklok, zo groot dat hij over de gehele parochie kon worden gehoord en dat zij zouden zorgen voor kerkelijke gewaden, ornamenten en meubelen om de mis, processie, vespers en andere diensten te kunnen houden „naar de usantie en de stijl van Rome”. Het machtige Stift van Thorn liet zich echter de wet niet voorschrijven, de abdis verweerde zich terdege en bereikte dat de eis van Gilze niet ontvankelijk werd verklaard ¹⁰⁾. De kanunniken van Den Bosch werden in 1610 veroordeeld om vijf jaar lang een vijfde deel van de opbrengst van hun tienden voor de kerk van Gilze af te staan. Bij een nadere regeling in 1614 werd het bedrag dat de kapittelheren verschuldigd waren, op 1644 gulden vastgesteld ¹¹⁾.

Na lang onderhandelen kwamen de bestuurders van Gilze het volgend jaar ook met de Abdis van Thorn tot een accoord. Boven het bedrag dat de abdis reeds had verstrekt, zou zij op St. Lucia 1615 uit haar tienden te Gilze 1000 Rijns gulden betalen en vervol-

gens gedurende tien jaren de som van 400 gulden per jaar. De gemeente moest zich verbinden de opbouw van de kerk zo spoedig mogelijk te voltooien en te zorgen voor deugdelijk en onberispelijk werk. De Gilzenaren konden over dit resultaat tevreden zijn, zij hadden zich van belangrijke subsidies weten te verzekeren en het herstel van hun kerk kon daarmee zeker voor een aanmerkelijk deel worden gefinancierd.

Het schip, de *buyck* van de kerk, zoals de term toen luidde, was intussen reeds uit de as herrezen. Het was éénbeukig, 40 voet breed aan de buitenkant gemeten en 52 voet lang. Om de constructie te verstevigen waren de zijmuren verbonden door vier zware trekbalken. Daarop kon in tijden van nood een zolder gelegd worden, die de parochianen als een veilige bergplaats voor hun graan en andere goederen konden gebruiken. Boven de balken was het „met getogen (?) werk zwaar en massief gemaakt, de kap met eiken planken belegd, met schaliën gedekt en met lood gevorst”¹³⁾. In 1609 tekende de deken van Breda in zijn verslag over de toestand van de kerkgebouwen aan, dat in Gilze de toren en het schip van de kerk hersteld waren en zich in goede staat bevonden. Het koor was echter slechts met stro gedekt en de beide kruisarmen lagen nog geheel open¹⁴⁾. Toen de financiële hulp van de geestelijke tiendheffers verkregen was, kon de volledige restauratie haar beslag krijgen. Nog in 1615 schafte men voor het nieuwe torentje op de viering een klok aan, die door de bekende klokkengieter Peter van den Gheyn geleverd werd. Met de opbouw van de noorder kruisarm, die in 1617 werd voltooid, was het grote werk tot een goed einde gebracht. Gilze bezat weer een passend en waardig Godshuis; het jaartal dat met verglaasde steen in de gevel van het transept werd aangebracht, herinnert nog heden aan dit heuglijk feit¹⁵⁾.

BIJLAGE.

1585. Borgemeesters, schepenen en gezworenen van het dorp Gilze verzoeken wegens de zware schade door plundering en brandstichting geleden aan de Hertog van Parma verlichting van oorlogslasten.

A Son Altesse,

Remonstrant en toute humilité et révérence les Bourgemaistres, eschevins et juréz du villaige de Ghilse au pays de Breda, comment que les suppliants au 23 de may 84 par les ennemys tenants alors garnison à Herentals, Vilvoerden, Wouwe et aultres associéz ont esté à deux heures de nuict à despourveue meurtris, de tout leur bestial et aultres biens meubles pilléz et leur église, censes et maisons bruslées. Et de ce qu'estoit encores de ceste furie et surprinse saulvé et restoit audict villaige, ont les ruytres d'Anvers et Berges naguerrés pillé et plusieurs païsants tué. Et combiens qu'en considération de ce que dessus, les suppliants en leur contribution laquelle ils souloient paier à Breda et Liere montant à 200 florins, 6 chariots de foin et 15 vertels d'aveine par mois, debvroient estre soulaigéz, sy est toutefois que ce jusques à présent n'at esté fait, ains au contraire ont esté plus chargéz qu'oncques auparavant. Car par ordonnance du commissaire Georgio Basta a fallu aux suppliants de paier par jour (commençant du 25 de novembre 1584 jusques au premier jour de febvrier) au Sr. de Balanson pour l'entretien de sa chevaillerie 15 florins, 10 vertels d'aveine et 929 livres de foin, dont ils sont encores notable somme en arrière. Depuis at esté ceste répartition ou ordonnance changée et a fallu livrer par jour au capitaine Contreras à Turnhout 70 picotins d'aveine, 420 livres de foin et sept florins, laquelle livrance et paiement les suppliants ont fait du premier jour de febvrier dernier passé jusques au 15 de mars après et du mesme jour ont derechief chargéz comme ils sont encores à présent de livrer audict capitaine Contreras par jour 154 picotins d'aveine, 683 livres de foin et 4 florins, ce que monte par mois oultre les despens des convois et chariots plus qu'à la somme de 700 florins. Et oultre

tout ce que dict est, sont les suppliants de quatorse jours en quatorse jours mandéz et contraincts par le drossaet de la ville de Breda ou son lieutenant de furnir quatre chariots pour mener toutes sortes d'ammonition au camp selon le commandement dudict drossaet ou des capitaines tenants garnison en ladicte ville de Breda, lesquels chariots leur coustent par moys environ deux cens florins. Et comme ledict drossaet et capitaines audict furnissement des chariots les suppliants contraignent contre toute raison et ordonnance de vostre Altesse, supplient pourtant en toute humilité et révérence qu'il plaise à vostre Altesse, aiant esgard à ce que dessus, ordonner audict drossaet et capitaines de ne plus mander ou contraindre lesdicts suppliants au furnissement desdicts chariots. Quoy faisant etc.

In margine.

Lettre au drossart de Breda afin de soulager les remonstrans autant qu'il se pourra bonnement faire. Faict à Bevere le 3. de juing 1585.

Au Drossart de Breda ou son lieutenant.

Très cher et bien amé,

Ayant veu les plainctes et doléances que nous font ceulx du magistrat de Ghilse lez Breda de ce que, sans prendre esgard à la grand charge qu'ilz ont enduré continuellement des contributions, cotisations et aultres charges, vous et aultres capitaines de la garnison de Breda les vouldriez submettre à la livrison de quelque quantité de chariotz tous les quatorse jours à la conduycte des vivres et munitions au camp de sa Majesté et, jasoit que ladicte livrison soit aucunement inexcusable, sy estre toutesfois que, considérant d'aultre costel la surcharge dont se plaignent lesdict de Ghilse, nous n'avons peu laisser de vous en escrire ces deux motz pour vous requérir et néantmoins, au nom et de la part de sa Majesté, ordonné que vous ayez à les soullaiger aultant que bonnement faire se pourra. Atant etc.

Algemeen Rijksarchief Brussel, Papiers d'Etat et de l'Audience nr. 17944.

AANTEKENINGEN.

1) Voor het request aan Parma, waaraan de gegevens betreffende de overval op Gilze ontleend zijn, zie de bijlage. De Eerw. Pater Placidus O.M. Cap. trof dit stuk in Brussel aan en was zo vriendelijk mij hiervan in kennis te stellen. De heer J. Bolsée, conservator aan het Algemeen Rijksarchief aldaar was mij behulpzaam bij het oplossen van enkele taalkundige en palaeografische moeilijkheden.

Voor een goed begrip van de Franse tekst zij opgemerkt, dat er enkele neerlandismen in voorkomen, zoals de scheiding van het hulpwerkwoord en het verleden deelwoord door andere zinsdelen. Ten gerieve van de lezers volgt hier een vertaling van enkele moeilijk te begrijpen woorden: A despourveue = onverhoeds; meurtris = gewelddadig overvallen; cense = hoeve; aveine = haver; picotin = een bepaalde havermaat; jasoit = niettegenstaande; costel = kant; atant = inmiddels.

Met *het dorp (van) Gilze* kan zowel het kerkdorp of de parochie van die naam als het gehele rechtsgebied van de schepenbank, dus de tegenwoordige gemeente Gilze en Rijen bedoeld zijn. Hetzelfde kan opgemerkt worden met betrekking tot de term *gemeente (van) Gilze*. Het begrip *gemeente* was destijds vager dan thans, men dacht bij dit woord meer aan de gezamenlijke parochianen of ingezetenen, de plaatselijke gemeenschap, dan aan een staatsrechtelijke eenheid. Rijen vormde sinds 1524 een zelfstandige parochie.

De plundering en verwoesting waarover de requesstranten schrijven, troffen vermoedelijk alleen of het zwaarst het kerkdorp Gilze, terwijl de oorlogslasten waarschijnlijk op de gehele gemeente (Gilze en Rijen) drukten.

De stad Breda was door de furie van Haultepenne in 1581 weer in handen van de Spaanse machthebbers geraakt, die ook aanspraak maakten op het gezag over de gehele baronie. Lier was in 1582 door de troepen van Parma ingenomen.

De borgemeesters, ook gemeijnt- of gemeentemeesters en collecteurs genoemd, waren ontvangers en beheerders van de gemeentelijke geldmiddelen. Uit de borgemeestersrekeningen in het gemeente-archief, waarvan de oudste dateert van 1631, blijkt dat er toen drie borgemeesters waren, één voor Kerkhof (kom van Gilze), Hulten, Haansberg en Nerhoven, één voor Verhoven en Molenschot (waaronder ook Valkenberg hoorde) en één voor Rijen. In 1681 werd één ontvanger aangesteld voor de gehele gemeente.

2) Taxandria XXII (1915), p. 17.

3) Voor het accoord van 1299 zie J. Habets, De archieven van het Kapittel der Hoogadellijke Rijksabdij Thorn I, p. 76—78. De Abdissen en het Convent of Kapittel van Thorn en de pastoor van Gilze bezaten ook tienden in Chaam, Bavel, Ginneken, Princenhage, Etten en Sprundel, oorspronkelijk „appendices” van Gilze, die later van de moederkerk gescheiden en tot zelfstandige parochies verheven werden. De kleine tiende werd voornamelijk van de tuinvruchten geheven, de andere tiende, ook grote tiende genaamd, van het koren.

De tienden die de pastoor volgens het accoord van 1299 bezat, dienden niet alleen om te voorzien in de persoonlijke behoeften van de beneficiant, diens plaatsvervanger of kapelaan, maar kwamen ook de parochie ten goede, doordat de armenzorg en het onderhoud van de kerk (het koor) daaruit ten dele werden bekostigd. In de pauselijke bul werd de afschei-

ding van de tienden als volgt omschreven: a parochiis de Gylse etc..... omnes et singulas decimas dismembramus. Zie Brom en Hensen, Romeinse Bronnen voor den kerkelijk-staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16e eeuw. ('s Rijks Geschiedk. Publicatiën gr.r. nr. 52), p. 92—95.

In elk bisdom werden negen prebenden van het kapittel gereserveerd voor kanunniken die doctor of licentiaat waren in de theologie of in de rechten. Zie M. Dierickx S.J., De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II. 1559—1570, p. 97.

De Abdis van Thorn was „Reichsunmittelbar“, haar vorstendom behoorde niet tot de Nederlanden en haar rechten en goederen bleven bij de reorganisatie van de kerkelijke hiërarchie onaangetast.

4) Archief Bisdom Breda, Inv. II A.I.B.I. Gilze.
In zaken betreffende de tienden, het kerkgebouw en dergelijke traden dorps-, kerk- en armbestuur gezamenlijk op.

Bij lezing van de archiefstukken ontkomt men niet aan de indruk, dat de requestanten overdreven en de financiële toestand van de parochie al te donker afschilderden.

Pastoor Pieck (benoemd in 1567) had zich reeds in 1579 tot Aartshertog Matthias gewend met het verzoek de incorporatie van de tienden bij het kapittel nietig te verklaren o.a. op grond van bepalingen van de Pacificatie van Gent. Dit verzoek was toegestaan maar kerkrechtelijk had deze beslissing van de Aartshertog uiteraard geen effect. (Rijksarchief Den Bosch, Collectie Cuypers van Velthoven nr. 146). Deze gecompliceerde maar interessante zaak, waarover in het bestek van deze bijdrage niet uitgeweid kan worden, verdient nader onderzoek.

5) Zie het request aan Graaf van der Marck, broeder van de Abdis Josina van der Marck overleden 9 Augustus 1604. Rijksarchief Maastricht, Archives Ecclésiastiques in 1953 overgenomen van het A.R.A. Brussel, Inv. nr. 19234.

6) Over de verplichtingen van de tiendheffers zie o.a. J. Habets, Geschiedenis van het Bisdom Roermond I p. 343—344, F. Prims, Het Parochie-wezen in de Antwerpse Kempen (Bijdragen tot de Geschiedenis) 1948, p. 46—47 en R. A. Maastricht, Archief van de Rijksabdij te Thorn, portefeuille 10 (Processtukken betreffende de tienden in de baronie van Breda).

7) Archief Bisdom Breda, t.a.p.

8) R.A. Maastricht, Archief Rijksabdij Thorn, Port. 9. Schrijven van Prins Maurits aan de Drossaard van Stad en Land van Breda d.d. 30 October 1602.

9) R.A. Maastricht, Archives Ecclésiastiques, t.a.p. en Archief Bisdom Breda, t.a.p. Request van pastoor, schout, schepenen, kerkmeesters en gemene ingezetenen van Gilze aan de bisschop van Antwerpen, waarin zij zich beklagen over de onwilligheid van de kanunniken van Den Bosch om bij te dragen tot herstel van de kerk. Dec. 1606.

10) R.A. Maastricht, t.a.p. Vonnis d.d. 19 December 1607.

11) Ibidem, Vonnis dd. 13 Februari 1610 en accoord d.d. 4 Juli 1614. De kanunniken zouden boven de 144 gulden die zij krachtens een provisieel vonnis reeds betaald hadden, uit hun tienden te Gilze en Bavel nog geven de som van 1500 gulden in acht jaarlijkse termijnen.

12) R.A. Maastricht, t.a.p. en Archief Rijksabdij Thorn, Port. 5. Het contract werd 28 Augustus 1615 te Breda gesloten tussen Mr. Cornelis Montens, meier van Thorn, als gemachtigde van de Abdis Anna, gravin van

der Marck, Vrouwe van Thorn en Prinses des Rijks, enerzijds en Sr. Michiel van Eynde, schout, Mr. Jan van Biestraten, secretaris en Cornelis Cornelis Claessen, schepen en kerkmeester van Gilze, gecommitteerd en geautoriseerd door schepenen, bedezetters, kerkmeesters, heilige-geestmeesters en gemeentemeesters van het dorp van Gilze in de naam van de gemene ingezetenen van het corpus van hetzelfde dorp, anderzijds. Deze formulering van de „gemeente” als rechtspersoon illustreert hetgeen hierboven omtrent het begrip *gemeente* werd opgemerkt. Het bedrag dat de abdis vóór het sluiten van het accordo betaalde, is niet bekend.

13) „Prisatie van den buyck van de kerck tot Gilze” d.d. 24 Februari 1644. R.A. Den Bosch, Archief van de Commissie van sequestratie en administratie wegens het Bataafse Gouvernement, residerende te Breda. Inv. nr. 204, Cartularium van de Abdij van Thorn, fol. 32v. Een Bredase voet is 0,28413 m. Hier kan ook de houtvoet = 0,294 m. bedoeld zijn. Zie P. Scherft, De oude Bredase maten en gewichten, in Jaarboek Oranjeboom V. p. 74. De afmetingen van de „buyck” komen overeen met de afmetingen van de middenbeuk van de kerk ná de restauratie in 1881/83 en vóór de verwoesting in 1944. De bouwkosten van het schip (binnen- en buitenwerk) werden in 1644 op 3550 gulden geschat.

14) Bijdragen tot de Geschiedenis bijzonderlijk van het aloude Hertogdom Erabant. Uitgegeven door P. J. Goetschalckx IX. 1910. p. 456. Het pastoraat van Gilze werd toen waargenomen door de deservitor Petrus Alberti Ghestillensis (van Gestel?). Het aantal communicanten bedroeg 850.

15) Bij de visitatie in 1618 tekende de deken aan: templum est integre instauratum et satis affabre (de kerk is geheel hersteld en tamelijk kunstvol) en in 1620: paulatim exornatur (zij wordt langzamerhand verfraaid). Zie J. Kalf, De monumenten in de voormalige Baronie van Breda, p. 234. Voor de bouwkundige beschrijving van de kerk na de restauratie van 1881/1883 raadplege men dit werk.

Kalf concludeert uit de omschrijving van nr. 1137 in Habets-Flament II, p. 465, dat er een in 1606 opgemaakt bestek voor het herstel van de kerk zou zijn. Dit stuk komt echter in de aldaar aangegeven portefeuille van het archief van de Abdij van Thorn niet voor.

De klok van 1615, die c.a. 70 kg weegt, is in de laatste oorlog geroofd, maar na de bevrijding teruggevonden. Het in 1617 opgetrokken transept is bij de wederopbouw in 1952 de middenbeuk van het nieuwe dwarspand geworden.